

RYSSHÄRJNINGARNA SOMMAREN 1719 SEDDA FRÅN SINGÖS HORISONT

Lisbeth Modin 2019

DEN ÖDESDIGRA DAGEN

Så kom den dagen som Singöborna fruktat och väntat på i flera år. Mot kvällningen söndagen den 12 juli (enligt den julianska kalendern, med vår tideräkning den 23 juli) ankrade ryska linjeskepp (stora segelfartyg) utanför Singösund. En grundgående roddarflotta bestående av 21 galärer och ett 10-tal skärbåtar hittade förtöjningsplatser inne i sundet. Roddfartygen var tsar Peters nya vapen i örlogsflottan, nu kunde man lätt nå grunda kuster och trånga vikar. De ryska fartygen hade siktats vid Söderarm morgonen den 11 juli när de nalkades svenska kusten från Åland. Vid Kappelskär delade flottan upp sig i en nordlig och sydlig eskader. Ombord i den nordliga eskadern fanns omkring 5000 man varav ett 20-tal kosacker med sina hästar. De rodde sakta upp mot Singö på utsidan Väddö medan de passade på att bränna gårdar på Arholma och Björkö.

Ryska galärer i Söderarmsskärgråden

Tydligt fann ryssarna Singö och Fogdö vara en bra bas för sina räder ner i Väddö- och Edeboviken och fastlandet däromkring: Väddö, Häverö och vidare upp mot Östhammar och Öregrund. Några ryska örlogsskepp låg kvar vid Singö som stödfartyg hela den tid i juli och augusti som härjningarna varade. De flesta invånarna på Singö och Fogdö hade hunnit sätta sig i säkerhet. Vårdkasarna som tänts så snart som vaktmanskapet vid Söderarm siktat ryssarnas flotta på lördagsmorgonen den 11 juli gav bönderna och fiskarna tid att packa ner det nödvändigaste i sina båtar och sätta sig i säkerhet på fastlandssidan.

RYSSLAND OROAR I ÅLANDS HAV

Tecknen på att ofärd hotade hade funnits länge. Det var ju det stora nordiska kriget (1700 - 1721) som pågick och Sverige låg i krig med Danmark, Polen och Ryssland. Roslagsborna såg hur ryssarna närmade sig Sverige långsamt men säkert, efter Sveriges nederlag vid Poltava 1709 erövrade Ryssland de svenska besittningarna i Baltikum och runt Finska Viken. Svenska flottan led nederlag på Rilaxfjärden utanför Hangö 1714 och ryssarna agerade nu tämligen ohotade längs Finlands kust och på de åländska öarna. Ålänningarna flydde i tusentals över till Sverige och Roslagen och återvände inte förrän efter freden i Nystad 1721. Ryssarna inrättade sig på Åland och började förbereda sig på att hitta i den svenska skärgården.

Sommaren 1716 tog man fiskare på Måsten tillfånga, det var främst östhammarsbor som råkade illa ut eftersom Måsten var deras fiskeskär. Ormön och Vässarön besöktes och plundrades men inga fångar togs här, däremot några bönder på landsidan mellan Östhammar och Öregrund och fyra man på Gräsön. Rykten cirkulerade att så många som 50 man föll i ryssarnas händer, men av mantalslängderna och andra källor att döma rörde det sig om ett 15-tal. En av de tillfångatagna var Anders Hansson i Ed från Börstils socken (vid Östhammar) och han kom inte hem förrän efter fredsslutet 1721, då hade han också "tjänstgjort" på plundringståg uppåt kusten längs Bottenhavet. De bortrövade männen hölls fångna i Åbo och behandlades tämligen hyfsat, de hade ju värdefull lokalkännedom om svenska kusten som ryssarna behövde.

FREDSSAMTAL PÅ ÅLAND 1718 - 1719

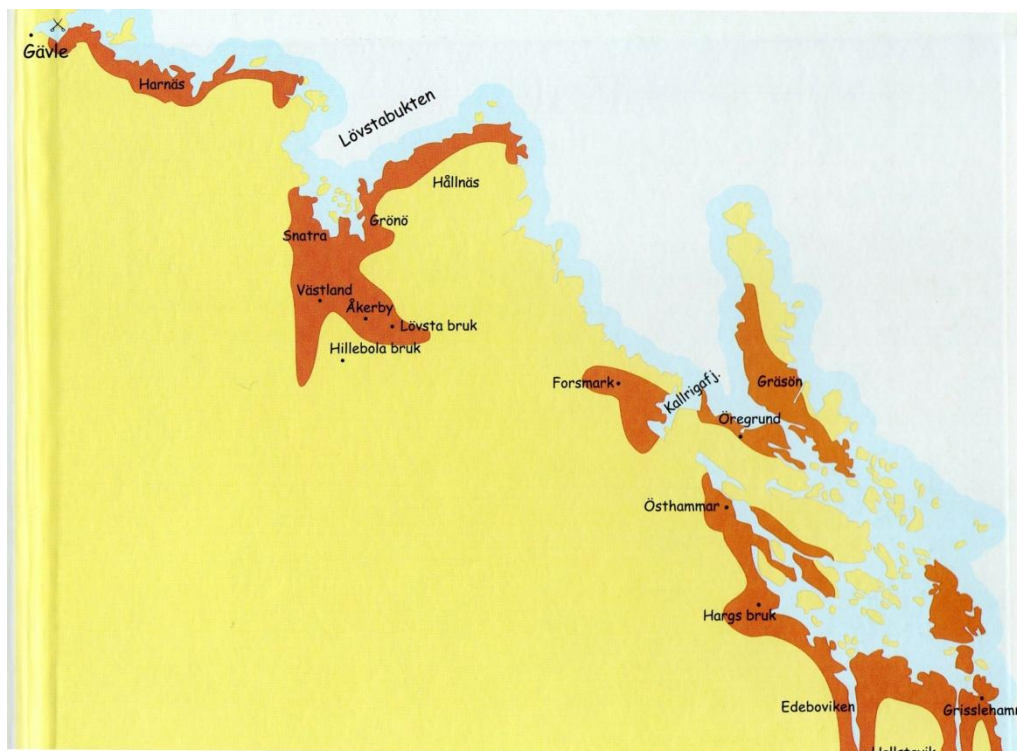
Syftet med det ryska härjningståget sommaren 1719 var att snabbt tvinga fram fred. Det skulle ske genom att bränna och plundra, svenskarna skulle skadas ekonomiskt men inte dödas. Tsar Peter hade vid dödsstraff varnat sina soldater för att döda människor och bränna ner kyrkor. På plakat som tsaren lät sätta upp vid kyrkorna kunde svenskarna läsa hur senfärdig och ovillig svenska regeringen var till fred, svenska folket hade lidit tillräckligt och nu skulle tsaren avhjälpa detta. Trots att tsar Peter belagt kyrkobränder med dödsstraff brann 3 kyrkor (i Öregrund, Börstil och Norrtälje), vilket säkert berodde på gnistor från närbelägna brinnande hus (sommaren var ovanligt torr), dock förnekar sig inte folkmalisen vilken påstod att det var svårt för ryssarna att se skillnad på en svensk oansenlig kyrka och ett boningshus (en rysk-ortodox kyrka hade rikare kännetecken).

Att fredsförhandlingarna dragit ut på tiden berodde på att Karl den XII absolut ville ha tillbaka besittningarna på Baltikum vilket ryssarna vägrade och därför segade fredssamtalen sig fram. Förhandlingarna hade börjat föregående sommar, i maj 1718, i byn Lövä på åländska ön Vårdö som ligger strax öster om fasta Åland längs den gamla postvägen mellan Sverige och Finland. Platsen valdes för att den ligger ungefär mittemellan Åbo och Stockholm.

I byn Lövä hade det snabbt byggts upp en kongresstad som skulle härbärgera de höga herrar som förde fredssamtalen. I spetsen för den svenska delegation stod Karl XII:s främste rådgivare, baron von Görtz och tsaren representerades av herrarna Bruce och Osterman. De ringa framgångarna vid samtalen hindrade emellertid inte delegaterna att bjuda varandra på överdådiga middagar; om det vittnar ostronskal och franska vinflaskor som hittats i jorden där byggnaderna för de olika delegationerna låg, i norr det ryska kvarteret och i söder det svenska och däremellan en sexkantig förhandlingsbyggnad. Till detta kom ekonomibyggnader som magasin, visthus, kokhus, bagerier, stall – till och med en rysk kyrka fanns. Vissa tider vistades så många som 1500 personer i denna förhandlingsstad.

När härjningståget mellan Gävle och Norrköping inte hjälpte sommaren 1719, tröttnade tsar Peter på dessa fruktlösa samtal och drog tillbaka sina förhandlare. Fredsanläggningen försvann gradvis, någon har beskrivit att den "togs omhand av den åländska entreprenörsandan". I dag kan man läsa historien om kongresstaden på en liten skylt på platsen som nu är en hage. Och mitt i hagen ser man den stora sten som sägs ha markerat gränsen mellan ryskt och svenskt delegationsområde.

De ryska plundringstågen fortsatte upp längs bottenhavskusten somrarna 1720 och 1721 fram till dess att fredsfördraget i Nystad undertecknades i slutet av augusti 1721.

Rysshärjningarna från Grisslehamn till Gävle

SINGÖ BRÄNNIS

Sommaren 1719 var en ovanligt torr och varm sommar, det brann bra. På morgonen den 13 juli brändes 6 gårdar i Byholma på norra Vaddö, sedan var det dags för fiskelägren på Gåsten och Måsten och alla gårdar på Singö och Fogdö. I Backbyn brändes 3 gårdar, Tranvik 7, Sing-Söderby 7, Norrvreta 4, Boda 3, Ellan 2 och Fogdö 4. Träkapellet i Söderbyn var den enda byggnaden som skonades men den plundrades noggrant på sina få, fattiga dyrbarheter: en silverbägare, ett altarkläde och en mässklädnad. Den muntliga traditionen säger att en liten hölada i norra Ellan klarade sig undan bränderna. (Återstår att lokalisera!)

Hela den nordliga eskadern under sin ledare, irländaren Peter de Lacy, återsamlades vid Singö i augusti innan återfärden till Åland. Här vilade ryssarna några dagar, reparerade sina fartyg, skördade den mogna säden som maldes och bakades till bröd i enkla stenugnar. En sådan ryssugn finns på sydöstra Fogdö enligt riksantikvarieämbetes fornminnesinventering 1976. Ryssarna lämnade Singö den 16 aug.

RYSSLOTSEN I SÖDERGÅRDEN

13 JULI

När ryssarna måndagen den 13 juli började leta igenom Singö och Fogdö hittade de lite kvarlämnad boskap och bonden Matts Mattsson som försökte gömma sig i buskar och snår (det fanns ingen skog att tala om på Singö, den hade använts till ved som såldes till städerna). Matts hade med sina tre små barn och svärfar från Södergården i Backbyn inte kommit iväg (svärfadern var en bra bit över 80 och tyckte inte att det var någon

idé att fly, fastlandet var inte säkrare). Matts Mattsson togs tillfånga, han var användbar för ryssarna som vägvisare in mot fastlandet.

Södergården låg på den plats där hembygdsgården, Mattsgården, ligger idag. Södergården återuppbyggdes på 1720-talet och gårdsstrukturen som vi ser idag med de olika friliggande husen är ett minne från den tidens byggnadssätt. När gården började kallas Mattsgården vet jag inte men efter 1700-tales bruksperiod kom hemmanet i slutet av 1700-talet att ägas av en bonde vid namn Matts Andersson från Ellan. Gården var i samma släkts ägo ända fram till de sista ägarna, syskonen Matts och Greta som dog barnlösa i mitten av 1900-talet. I varje generation återfanns namnet Matts. Hembygdsföreningen köpte gården 1961.

Åter tillbaka till Matts vedermödor denna olycksaliga vecka. Vi har en utförlig skildring av dessa dagar i det förhör som hölls med Matts inför domare och nämnd i Väddö och Häverö skeppslag på vintertinget i Toftinge 1720, endast något halvår efter sommarens händelser. Tinget ville så fort som möjligt försöka fastslå om roslagsborna som varit ombord på de ryska galärerna hade lämnat sin hjälp frivilligt, vilken slags hjälp de lämnat och hur de blivit tvingade till detta.

14 OCH 15 JULI

Efter att hårdhänt blivit tillfångatagen (han blev stött i bröstet med en pik) och tvingats lämna kvar barnen (den äldsta var 10 år) och svärfadern, fördes Matts ner till en galär. Tisdagen den 14 juli brändes Hargs bruk vilket Matts bevittnade från galären och den 15:e fortsatte ryssarna ner i Edeboviken. Här landsattes ett 16-tal kosacker och Matts placerades på en häst, fastbunden i högra armen med ett rep som hölls av en kosack medan en annan drev på hästen bakifrån och i stark fart red de mot Gribby på vägen till Skebo. Där bad Matts att få sitta av och vila men nekades och för att han inte skulle kunna fly surrades hans fötter hårt ihop under hästens buk. Ryssarna beordrade bryskt Matts att visa vägen till nästa bruk som skulle brännas: Skebo bruk. Om han inte gjorde det skulle de ta livet av honom.

Kosack modell 1773

Vid Gribby träffade de på kyrkoherden i Häverö kyrka, Eric Hagman, som försökte föra bort och gömma värdesaker och mat. Detta fick de flesta kosacker att stanna upp för att tvinga kyrkoherden visa vägen till fler begärliga ting (kosackerna var inte avlönade, de levde på vad de kunde lägga beslag på vid sina plundringståg). Prästgården i Häverö klarade sig utan brand även om den utsattes för förstörelse, liksom kyrkan till viss del; kyrkporten forcerades med en stock varvid en brännvinspanna slogs omkull. Klockaren hade försökt gömma den och lite kläder i kyrkan. Detta lade kosackerna raskt beslag på liksom en mässhake och tyg av siden och sammet som klädde predikstol och altare. En omtumlande början på sin prästbana, Eric Hagman hade just tillträtt som kyrkoherde i Häverö församling och blev nu med sina fem barn och två "tjänstehjon" bortförd på en galär som återvände till basen vid Singö. Här blev kyrkoherden landsatt och var så pass samlad att han förmådde jordfästa en bonde den 17 juli.

Medan de flesta kosacker blev kvar vid prästgården och kyrkan fortsatte tre, fyra stycken mot Skebo för att sätta eld på bruket. När de närmade sig skrämde de av ljudet av vapenskrammel och trumvirvlar, skeboborna försökte få ryssarna att tro att det fanns svenska soldater vid bruket. Denna skrämeltaktik lyckades och kosackerna drog sig tillbaka till galärerna som låg i Edeboviken. Matts Mattsson berättade vid förhöret om ryssarnas taktik: kosackerna gjorde snabba räder inåt landet på sina hästar för att sätta eld på gårdar och skog med eldskott och brandkulor, medan roddarsoldaterna brände och förstörde vid stränderna nära sina galärer.

16 JULI

Nästa dag, torsdag den 16 juli, fortsatte galärerna ner i Väddövik mot Ortala bruk som de stack i brand. Matts var kvar ombord och utfrågades av ryssarna var de svenska soldaterna fanns, Matts vågade inte annat än säga som det var: truppen var på väg från Norrtälje till Väddö. Förhörsnämnden vid vintertinget frågade om Matts visat vägen till vikarna i skärgården men till det sade Matts att ryssarna hade hjälp av två östhammarsbor och en ålänning som tillfångatogs 1716, han visste inte namnet på östhammarsfiskarna men ålänningen trodde han hette Erich Mattsson från Storby på Eckerö.

17 OCH 18 JULI

Den 17:e, fredag, fortsatte ryssarna mot Östhammar som brändes och Matts släpptes inte iland här heller, nu bönade han på sina bara knän att bli frigiven och äntligen blev han bönhörd. Ryssarna klädde av honom naken (vanlig rysk fångbehandling) och kastade iland honom på Slätön (Börstils socken) lördagen den 18:e. Här fanns inga människor och ingen mat, gården var bränd, så nu gällde att ta sig till bebodda trakter. Matts hittade fem små bryggstockar, band ihop dem med en notsträng och började med en avbruten åra paddla ner mot Herrängslandet. Här togs han emot av några karlar som stod på vakt och som senare vid tinget vittnade om hur Matts på några stockar kommit "färdandes öfwer fiälen (fjärden)" den 19 juli.

MATTS FÖRKLARAS OSKYLDIG

På fråga från förhörsnämnden om Matts känt igen ytterligare svenskar i ryssarnas tjänst berättade Matts om en soldat som var barnfödd i Söderby socken (nuvarande Söderbykarl). Överhuvud svävar de utfrågade roslagsborna litet på målet när det gäller namn och utförliga beskrivningar på svenskar i ryssarnas tjänst. Kanske var det så att man tänkte sig noga för hur utförlig man skulle vara, man skulle ju leva i grannsämja även efter kriget.

Nämnden intygade att Matts Mattsson var känd som en redlig, nykter och flitig man och nämndemannen Olof Mattsson från Tranvik på Singö konstaterade torrt att Matts förseelse tycktes bestå däri att han blivit kvar i Backbyn och tillfångatagen medan de andra Singöborna flytt. Förhørsprotokollet skickades in till Svea hovrätt den 5 april 1720 och den 27 april meddelades att Matts Mattsson helt friades från "att han frivilligt sig uti fiendens händer gifwit".

Matts Mattsson kom aldrig tillbaka till Backbyn, han bosatte sig med sin familj i Utsund på Herrängslandet där svärfadern hade släktingar.

STORM FRÅN ÖREGRUND

Samma dag som Matts nådde Herrängslandet på sin flotte tillfångatogs en sjöman vid namn Erik Ersson Storm av ryssarna vid Sunds gästgiveri, ett stycke utanför Öregrund. Storm kom att bli kvar i rysk fångenskap i närmare fyra veckor till dess ryssarna drog sig tillbaka till Åland. Då hade han varit med ända upp till Gävle och på vägen tillbaka ner till Skebo. Denna långa tid hos ryssarna födde starka misstankar om lotshjälp och

när Storm hittades vid Skebo fördes han direkt till Stockholm och utsattes för långa och ingående förhör. Ytterligare förhör hölls vid Frösåkers häradsrätt, dit Öregrund hörde, den 29 februari 1720. Eftersom Storm på tillfredsställande sätt kunde förklara sin tid på de ryska galärerna blev han, liksom Matts, förklarad oskyldig.

Storm seglade båtsman på en öregrundskuta som varit i Stockholm, på hemvägen blev besättningen varnad för ryssarnas framfart. Skepparen fann det bäst att lägga skutan vid Mörtsunda (söder Norrtälje) och därifrån fick besättningen ta sig hem bäst den kunde. Det tog några dagar innan Storm, orolig för sin familj, närmade sig sina hemtrakter. Av sin svärfar i Björnäs på Söderön (nordväst Singö) fick han veta att familjen tillsammans med andra satt sig i säkerhet i skogarna längre in på fastlandet. Däremot var svärfadern orolig för sin silltunna som förvarades i en av Forsmarks järnbodar vid Kallrigafjärden. Storm lovade att undersöka och det var på denna utflykt han blev tillfångatagen av ryska kosacker (helt i onödan visade det sig, tunnan var borta!). Storm blev avtvingad sin (förmodligen) renare skjorta i utbyte mot en kosacks otroligt lusiga trasa, bands fast med ett rep i högra armen och tvingades springa efter kosackens häst ända till Öregrund där han släpades ombord på en galär. Det visade sig att han hamnat ombord på generalmajor Peter de Lacys galär, den nordliga eskaderns flaggskepp.

Peter de Lacy

Här planlade de Lacy tillsammans med sina officerare vägen mot slutmålet: anfall av Gävle. Storm blev snabbt varse vad han skulle göra: lotsa eskadern genom denna svårnavigerade del av Upplandskusten. Han blev alldeles förskräckt för han var inte bekant med dessa farvatten och fruktade för sitt liv om flottan gick på grund. Han lyckades övertya de Lacy om sina farhågor, samtidigt som han insåg att ryssarna hade stor kunskap om geografin (han försökte missleda ryssarna om avståndet till olika orter men åkte på däng för det), därför erbjöd han sig att hjälpa till med att loda djupet för att se var fartygen kunde ta sig fram. Från Öregrund lodade sig galärerna sakta in i Kallrigafjärden. Ett fåtal svenska försvarare jagades på flykten vid järnbodarna vid Fingranström, därefter ställde merparten av den nordliga eskaderns soldater upp sig för att marschera mot bruket. Med sina närmare 5000 man var de överlägsna den svenska arméns knappt 400 soldater.

Hjälplös tvingades Storm att från galären (han var förbjuden att gå iland) bevittna kanonmuller och kraftig brandrök från Forsmark som brändes ner till grunden. Härifrån fortsatte galärerna vidare norrut, sakta lodande sig fram inomskärs mot Lövstabukten. Man ville undvika närkontakt med de enstaka svenska krigsfartyg som var ute på spaningsuppdrag. Tack vare lugnt och stilla väder lyckades galärflottan med endast några grundkänningar ta sig genom dessa svårnavigerade farvatten (man blir lite imponerad när man kikar på sjökortet). Därefter förstördes och brändes Lövsta, Västland, Åkerby och Harnäs bruk.

I Harnäs frågades en bondkvinna ut om de svenska försvararna vid Gävle. Hon berättade målande om hur Armfeldt och Hamilton stod där med 8000 man. Senare visade det sig att soldaternas antal var betydligt överdrivet men utsagan fyllde sitt syfte, de Lacy blev betänksam. Ryssarna hade stor respekt för Armfeldt som de mött i Finland och förlorat mot trots numerärt överläge. De Lacy övergav tanken på att ta Gävle från landsidan utan beslöt att försöka anfälla från sjön. I skydd av mörkret skulle man försöka ta sig förbi försvarsanläggningen Fredriksskans vilket misslyckades. Vaktmanskapet var på alerten och började skjuta och många svenska soldater syntes vid skansen. Liksom i Skebo var försvararna kreativa: i Fredriksskans

placerades träsilhuetter av soldater sida vid sida och i augustikvällens skymningsljus gav skansen intryck av att vara ytterst väl befäst. Efter tre försök gav ryssarna upp.

Örlogsbrigantinen Snappupp och gallioten Hvalfisker

Den 2 augusti seglade galärerna söderut, i god vind och denna gång ute på Grepens vatten. Första anhalten blev Öregrund och Gräsö som återigen hemsöktes, soldaterna slog läger på Gräsön och tog vad de behövde för sin inkvartering: boskap, säd och hö. Plundringen fortsattes i byarna på öarna neråt i Öregrundsleden: Sladdarön, Stora Risten, Ormön, Fälön och vidare ner i Singöfjärden.

Nästa uppehåll var Singösund. Härifrån gick ryssarna en andra gång ner i vikarna och brände de byar och gårdar som undgått förstörelse i första omgången. På Väddö som drabbades av ryssarna både 16 juli och 10 augusti klarade sig den gård som nu är Kista hembygdgård. Kanske hjälpte det att ryssarna utspisades rikligt med mat och dryck (ett vackert dörrbeslag som sägs ha smitts av ryssarna tyder på att vänskapliga förbindelser knutits).

Storm var fortfarande ombord på galären, de Lacy tyckte om att prata med honom. De Lacy såg att Storm var en duktig sjöman och erbjöd honom upprepade gånger en karriär i ryska flottan som behövde sjömän. Storm bönföll om att få slippa men inte förrän vid Skebo sattes han i land. Och även denna andra gång var bruksborna förberedda, ryssarna gav snabbt upp och återvände till sina fartyg. Kvar på stranden stod båtsman Storm som betraktades med yttersta misstänksamhet av ortsborna och därför snabbt fördes till Stockholm för många och ingående förhör.

HÄVERÖS BERÄKNADE FÖRLUSTER

Häverö socken, dit Singö hörde, drabbades hårdast av ryssarnas härjningar, landet låg lättillgängligt från både Väddövik och Edeboviken, endast några små byar på nordvästra Herrängslandet, däribland Utsund (dit Matts Mattsson flyttade), undgick förstörelse. Häverö socken var den socken där flest gårdar hade förstörts: 59½ mantal skattehemman, 3½ mantal kronohemman och 15 torp, fast egendom till ett värde av 57 609,14 silvermynt och lös egendom till ett värde av 21 519:30, totalt 79 129,12 silvermynt. I dagens penningvärde blir det 13 - 14 miljoner kronor. Jämför det med omkring 2 daler kopparmynt per stock då Singö kyrka byggdes i början av 1750-talet (hela kyrkan med inredning beräknades till 5 154 daler kopparmynt). 3 daler kopparmynt motsvarade 1 daler silvermynt. Över 10 000 av socknens folk beräknades hemlösa.

Socknarna beviljades i allmänhet 4 - 5 års skattefrihet, det vill säga hemmanen befriades från att betala skatt men ingen direkt penninghjälp lämnades. Singö fick 6 år frihet från skatt därför att på ön fanns ingen skog, timmer till byggnader fick fraktas från andra öar. Väddö beviljades 9 års skattefrihet vilket berodde på att bönderna där var ansvariga för att bygga upp havspostfärjan över Ålands hav igen. Fem postrotebåtar hade bränts vid Gamla Grisslehamn, den dåvarande hamnen för postbefordran.

Det är bara att hålla med Edvin Gustavsson som i sin uppsats Ryssåret 1719 skriver: "Kontentan är alltså den, att det som vanligt i dylika fall var de drabbade själva, som fick bära den tyngsta bördan..... Men det måste konstateras att samhällets elasticitet var nästan förvånansvärd. Redan efter ett par år heter det om de många torpen under Gräsö kungsgård, att de begynte bli i stånd....."

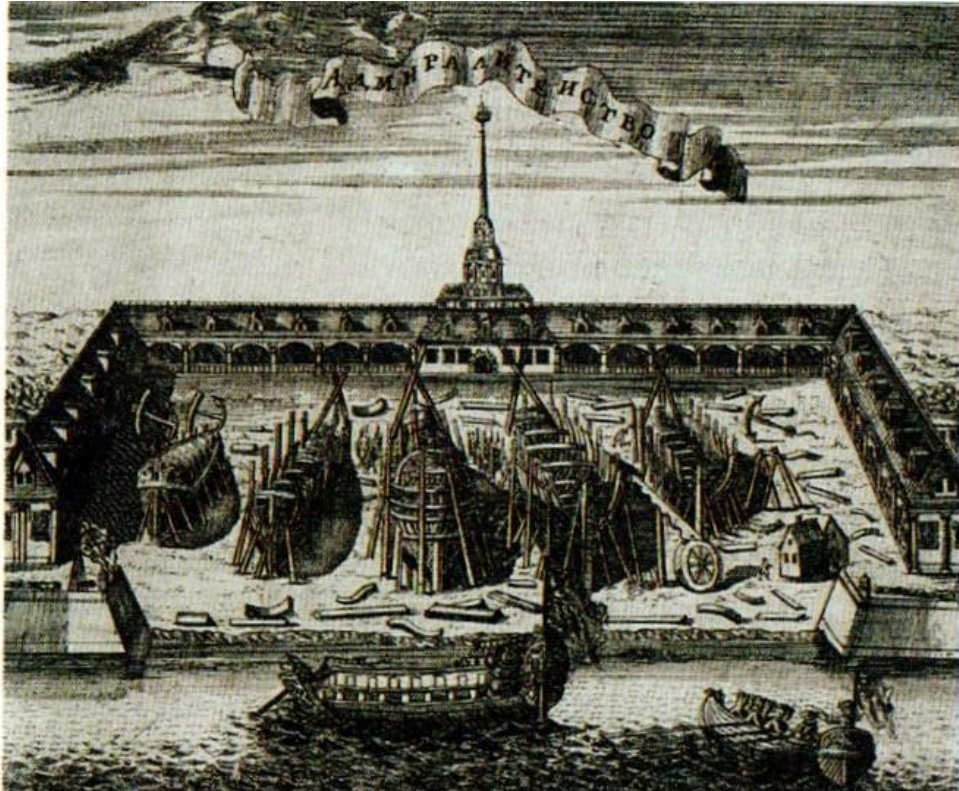
Lisbeth Modin, hösten 2019

TILL SIST NÅGRA ORD OM...

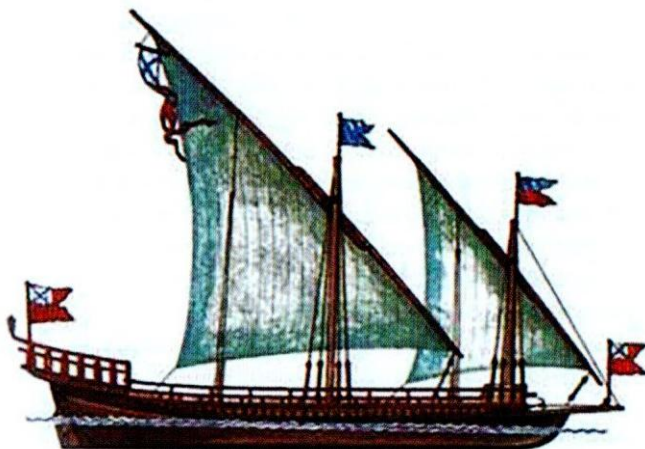
Tsar Peter

...Peter den store, Rysslands tsar som även rent fysiskt var stor, han mätte över två meter. Han kände sig hemma med sjölivet ombord på sina örlogsfartyg där han pokulerade med sjöofficerarna, och inte var tsar utan viceamiral Peter Michailov. Peters vision var att utveckla sitt fattiga Ryssland och närma sig det moderna Europa. För detta behövde han tillgång till Östersjön, därför anlade han 1703 staden S:t Petersburg längst in i Finska Viken vid floden Nevas mynning. Med avsevärd energi skaffade han sig både praktiska och teoretiska kunskaper om holländskt skeppsbyggeri, svensk statsförvaltning och tysk vetenskap och anställde skickliga yrkesmän på dessa områden.

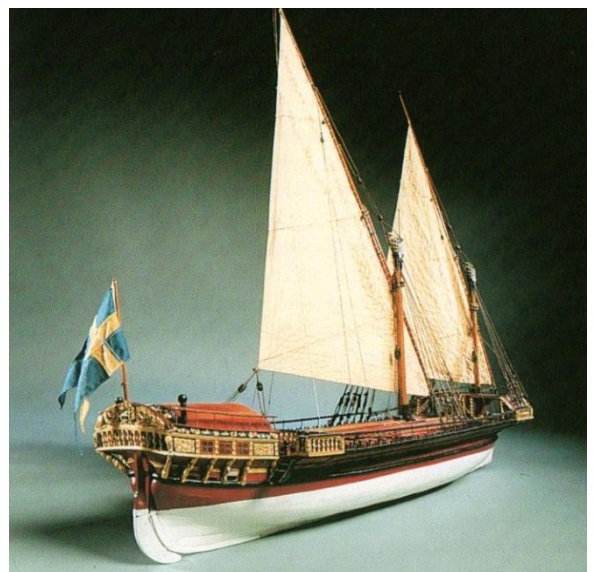

Skeppsgården Petersburg

Tsar Peter hade alltsedan barnsben intresserat sig för båtliv och sjöfart, han var ofta ute i sin segelbåt på sjön som tillhörde familjens egendom utanför Moskva och blev genom sin utbildning väl förtrogen med romerska och grekiska fartyg. Pengar verkar inte ha varit något stort bekymmer för tsaren till skillnad mot det krigsfattiga Sverige som knappt hade råd att utrusta flottan, mycket mindre underhålla den. I början av 1700-talet började ryska roddarflottan byggas i skeppsgården (varvet) i S:t Petersburg under ledning av utländska skeppsbyggare, däribland grekiska. 1714 provade ryssarna sin galärflotta skarpt och lyckades besegra den svenska örlogsflottan utanför Hangö. När det var dags för det ryska härjningståget 1719 i Roslagen korsade 132 galärer och ett 100-tal mindre skärbåtar Ålands hav eskorterade av örlogsskepp. De ryska galärerna var olika stora, de största ungefär 40 meter långa och 7 meter breda med 4 - 5 man vid 24 par åror. I en del galärer fanns även hästkosackerna.

Mindre rysk galär

Svensk galär från 1715

Sveriges flotta bestod vid den här tiden av 24 linjeskepp (ett linjeskepp bestod av två batteridäck med 500 - 700 man och minst 50 kanoner, vid anfall lade de sig på linje och avfyra bredsidor mot målen), 21 fregatter (ett mindre linjeskepp med ett batteridäck, 250 – 300 man, 30 – 40 kanoner, användes till spaning, eskortering och kapning), 21 galärer, 12 bestyckade pråmar och 15 brigantiner (för patrullering och spaning med namn som Ekorren, Pollux, Snappupp). Detta var Sveriges flotta på papperet, i själva verket låg många i hamn, pengar saknades till reparation, utrustning och bemanning. Sverige fruktade anfall mot Stockholm och lade sin ostliga huvudstyrka vid Vaxholm. Resten av flottan låg i Karlskrona och utanför Göteborg, förbindelserna var lite skakiga med Polen och Danmark som möjligen kunde få för sig att ge sig på ett försvagat Sverige.

Men Ryssland var ingen sjöfarande nation, därför var Peter tvungen att hyra in utländska sjömän, alltifrån officerare till jungmän. Fördelen med galärerna var att årorna kunde skötas av de soldater som sattes iland för strid, endast ett fåtal sjö- och navigationskunniga behövdes ombord. Och med vindoberoendet och det ringa djupgåendet kunde galärerna tränga djupt in i skärgårdarna. Tsar Peter hade även en örlogsflotta med linjefartyg (förutom dem han lät bygga vid varvet i S:t Petersburg köpte han fartyg från utlandet).

Svenska linjeskeppet Wachtmeister i strid med ryska fartyg utanför Gotska Sandön

I maj 1719 drabbade ryska och svenska fartyg samman utanför Gotska Sandön, ryssarna var överlägsna och slog svenskarna, fler skepp beslagtogs och svenska sjömän blev ryska fångar. Svenskarna väntade förgäves på engelskt stöd av general Norris som inte förrän i slutet av augusti drog sig upp mot Ålands hav (säkert storpolitik inblandat här också).

Peter visste om att den svenska och engelska flottan befann sig i södra Östersjön sommaren 1719 och fruktade ett angrepp från detta håll. Peter höll sig noga informerad genom att låta sina örlogsfartyg ligga som ett pärlband från Gotska Sandön ner mot Öland. Genom flaggsignaler vidarebefordrades de engelska och svenska fartygsrörelserna till den ryska flottans flaggskepp "Ingermanland" där den ryska sjökrigsledningen befann sig.

Roslagen slapp påhälsningar från ryssarna fortsättningsvis, nu var det Bottenhavskusten som drabbades. Det dröjde ända till sensommaren 1721 innan fredsfördraget mellan Sverige och Ryssland undertecknades den 30 augusti i Nystad.

Sveriges stormaktstid var över.

Fredsförhandlingar på Åland

Under Stora nordiska kriget 1700-1721, eller Stora ofreden som det också kallas, kom Lövdö by i Vårdö att under en tid bli skådeplatsen för storpolitiska förhandlingar. En separat fred mellan Ryssland och Sverige skulle förhandlas fram i byn. Det var på ryskt initiativ som Lövdö utsågs till kongressort, berättar Björn-Olof Olofsson i Vårdö Kulturstiftelse. Lövdö låg intill den stora postvägen mellan Stockholm och Åbo och avståndet från de båda städerna var ungefär lika långt till den lilla byn. Förutsättningar för en bra hamn bidrog till valet av kongressort. Åland var tomt. 1718 kom byggnadsarbetena igång. Arbetsfolk togs in från Finland eftersom ålänningarna 1714 hade flytt till Sverige för att undgå den ryska flottans härjningar. Redan i april 1718 var byggnaderna så färdiga att diplomaterna med sviter kunde tas emot. I maj öppnades kongressen men byggnadsarbetena fortsatte - behoven växte allt eftersom allt fler strömmade till. År 1719 uppgick den sammanlagda personalstyrkan till cirka 2.000 personer. Någon fred lyckades de båda delegationerna dock inte förhandla fram i Lövdö. Svenska kungen Karl XII blev skjuten 1718 och förhandlingarna gick i stå. Freden slöts i Nystad 1721

Källor:

Alfred Jansson – Rysshärjningarna i Norra Roslagen sommaren 1719 – Singö - en roslagssockens krönika

Edvin Gustavsson (1900 - 1990) – hängiven lokalhistoriker, uppvuxen på Vaddö. Han gick direkt till källorna och sammanställde sina uppgifter om rysshärjningarna utifrån tingsprotokollen 1720, rannsakingarna 1722, undersökningskommissionen 1725, jordeböcker, mantalslängder, häradsrättsdomböcker, brev och kyrkoarkiv. Han har bland annat återgivit hela förhörprotokollet med Matts Mattsson, rysslotsen i Södergården. Edvin Gustavssons skrifter om Roslagen finns i Roslagshörnan på Norrtälje stadsbibliotek.

Jonas Norrby – När Forsmark brann

Magnus Ullman – Rysshärjningarna på ostkusten sommaren 1719

Rospiggen 2019 – uppsats av Lars Nylén om sommaren 1719

Stig Sandelin – Så var det förr i Öregrund

Bo A Ericsson – Ålandskongressen, Tidningsartikel DN 1/12 1997

Kerstin Österman När storpolitiken kom till Lövdö, Ålandstidningen 11/8 2010